

XII. YÜZYILA KADAR TÜRKÇE ESERLERDE METHİYE GELENEĞİ VE ŞAİR-HÜKÜMDAR İLİŞKİLERİ

Elza SEMEDLİ [SAMADOVA]*
Vurgun EYYUB**

Öz: Bu çalışmada edebiyatta övgü geleneğinin tarihine kısa bir bakışla Türk edebiyatının ilk yazılı örneklerinden Orbun abideleri, eski Uyğur metinleri ve Karahanlı dönemi eserlerindeki hakan sevgisi ve hakana övgü çeşitli yönleriyle incelenerek araştırma kapsamına alınmıştır. Hakan ve hükümdarların övülme sebepleri, övgü türünün özellikleri, işleniş şekli, konuları, yazılma sebepleri, hükümdar-şair ilişkileri dönemin özellikleri gözününde bulundurulurak sosyal yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır. Bu esnada Türk edebiyatında sonraki dönemlerde ortaya konan methiye edebiyatı ile de zaman zaman paralellikler kurulmuştur.

Çalışma, var olan bir durumu belge incelemeye dayalı bir biçimde betimlediği için nitel veri analiz tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilen tarama modelinde betimsel bir çalışmadır.

Anahtar Sözcükler: methiye geleneği, övgü, Orbun abideleri, Uyğur ve Karahanlı edebiyatı.

The Tradition of Praise in Turkic Texts and the Relations between the Poet and the Ruler from Old Turkic to XII. century

Abstract: Panegyric poetry, defined in this narrow sense, is a type of poetry which offers a high praise of a person (usually a leader who possesses a power). Being part of qasida and masnavi of Medieval (Divan) Literature, panegyric poems were written using special patterns and rhyming schemes. The purpose of panegyric poems was to please someone praised in the poem.

Panegyric poetry is a turn of phrase that includes not only literary genre of medieval literature. In every literary period it can be seen with different contents and forms such as prose or poetry that reflects political, economic, social and cultural features associated with a period.

Whatever the purpose of praises or dedications writing was, even if they included exaggerated expressions, they were important for the reflection of relationships between rulers and poets, activities and artistic pleasures of rulers and etc. Generally, the approach of panegyric poetry in Soviet and Iran philology is very cynical. This cynical and judgmental view of panegyric poetry doesn't apprise Turkic ruler's contribution to development of literary process and other arts.

This study concentrates on the relationship of the panegyric works with Turkic rulers in different literary periods of Turkic literature, especially from pre-Islamic period until Karahanli literature with a special focus on the reflection of the characteristics of that time.

Keywords: Panegyric poetry, Old Turkic Texts, Uyğur and Karahanli literature.

Giriş

Türk edebiyatında methiye veya övgü denince ilk akla gelen Arap ve Fars edebiyatı etkisinde yazılmış klasik edebiyat ürünleridir. Methiye övülmek istenen kimsenin beğeneceği bir anlatımla yazılır ve genellikle sunulan kimse tarafından çeşitli biçimlerde ödüllendirilirdi. Dar anlamıyla bu şekilde tanımlayabileceğimiz methiye orta asırlar edebiyatında kaside, mesnevi, rübai tarz şiirlerde kullanılmakla birlikte, belli bir edebiyat dönemine has edebi türden ziyade, edebiyat tarihinin hemen her safhasında farklı şekil ve içeriklerle karşılaştığımız, üslup ve konular açısından her

* Doç. Dr.; Khazar University, School of Education, Azerbaijani Language and Literature Department, Baku/AZERBAIJAN, E-mail: esemedova@khazar.org, ORCID ID: 0000-0002-3831-3112.

** † Doç. Dr.; Khazar University (1957-2019).

dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel şartları içinde ortaya çıkan, nazım ve nesir eserlerinde görülen bir anlatım tarzıdır. Yazılma sebebi ne olursa olsun methiye ve ithaflar abartılı bir dille olsa da yazıldığı dönemin hükümdarlarının, iktidarlarının sanat zevkleri, icraatları, tarihsel kimlikleri, yaptıkları savaşlar, sanat ve sanatkâra münasebetlerine dair bilgi aktarması ve fikir oluşturması açısından önemlidir. Övgü konusuna bazen tekyönlü yaklaşmış, edebi yönden değerli olan bu eserlerin ortaya konmasında dönemin hükümdarlarının rolü yadsınmış, önyargılı ve alaycı bir tavırla yaklaşmıştır.

Övgü türünün sadece Doğu edebiyatlarına özgü olmadığı, ilk örneklerinin Antik Roma şiirinde görüldüğü bilinmektedir. Antik Roma’da ilk yüzyılın birinci yarısında yaşamış Horace, İmperator Augustus ve bakan Maecenas’a yazdığı methiye şiiriyle bronzdan ve Piramidlerden daha azametli bir bina inşa ettiğini ifade eder (Tetley 2009:1). Sonraki dönemlerde Avrupa’da Michelangelo, Raphael, Titian, Da Vinci, Holbein, Shakespeare, Mozart, Bach gibi sanatkarların ya doğrudan krala bağlı olarak saray için çalıştığı ya da devrin siyasetinde söz sahibi olan yönetici konumdaki ailelerin himâyesinde mesleklerini icra ettirdikleri de bilinmektedir. Sanatı destekleme ve patronajlık konusunda Ortaçağ uygarlığında Doğu ile Batı ortak bir yaklaşım sergiler (İsen-Durmuş 2006: 17, 136).

Arap edebiyatında da Cahiliye Dönemi’nden beri esir ve tutsakların affedilmesi, herhangi bir bölgeye yönetici atanması ve hatta evde kalmış kızların evlenmesi amacıyla methiyeler yazıldığı bilinmektedir (Gasımova 2007:187). İslamiyet öncesi Arap edebiyatındaki övgü genellikle dört temel konu üzerine yoğunlaşır; akıl, hüner, adalet ve haya (Öznurhan 2006: 151). Banarlı’nın (1987:187) da belirttiği gibi bunlar “herhangi bir şahsa, hükümdara yönetilmiş, dalkavukluk sayılabilecek methiyeler değil, mensubiyetiyle iftihar eden bir kabileye övgülerdi”.

İslam öncesi Arap ve Fars edebiyatında profesyonel methiyecilerin olduğu ve bunun bir meslek olduğu da bilinmektedir (Kırmıskıy 1981:299). Arap edebiyatında şiir ve sanata rağbet edilmesi ve sanatın himaye edilmesi Emevîler ve Abbasîler Dönemi’nde başlamıştır. Şiirin gelir ve geçim kaynağına dönüşmesi de yine bu döneme rastlar. İlk saray şairlerinin Emevîler sarayında Halife Yezid’in ilk defa El-Ahtal’a maaş vermesiyle kurumsallaşmaya başladığı kaynaklarda belirtilmektedir (Gasımova 2007:191). Abbasîler döneminde şairlerin geçimlerini şiirle sağladıkları, “memdûh”tan daha fazla “caize” almak için övgünün bazen dinî açıdan şirk sayılacak kadar aşırıya kaçtığı da ilgili kaynaklarda gösterilmiştir. Methiyede hükümdarın cesareti, kahramanlığı, cömertliğinin yanısıra liderlik, takva ve adalet sahibi olma, dine bağlılık gibi övgü ifadelerinin de bu dönemde Arap edebiyatına girdiği bilinmektedir (Babaşov 2012:27).

Tartışma

Aslında methiyenin özellikleri ve sınırları, hangisi makbul, hangisi değil tarzındaki soruların cevabı *Fezâ’îlü’l-etrâk’ın* girişinde şöyle belirtilir:

“Eserin orta hacimde, insafa uygun olmasını temenni edip bir kavmin methinde ileri giden, diğerlerinin hicvinde mübalağaya kaçan bir eser olmamasını istedim. Zira, eser bu tarzda olursa yalan onu çirkinleştirir, içine tekrarlar karışır, temeli sunilik üzerine kurulur, ifadesi çirkin ve muğlak olur. Methedene en çok fayda veren, methedilene en çok iyiliği dokunan, en uzun iz, en güzel hatıra bırakan meth doğru, övülenin haline uygun ve ona münasip olan medihtir. Ta ki, bahsettiği ve tavsif ettiği kimseye işaret edip ona dikkati çeksin” (Cahiz 1988, Kartal 2001`den: 64).

Gerçeklerden uzak, yalanı doğrusundan fazla, samimiyetsiz ifadelerle süslenmiş methiyelerin kendi döneminde bile şairler tarafından yerildiği bilinmektedir. XI-XII yüzyıllarda Azerbaycan’da Menüçehr, Katran Tebrizi, Nasir Husrev Kubadyani,

Enveri, Zahirreddin Faryabi ve Nizami Gencevi gibi şairlerin aşırı mübalağa içeren methiyelere itiraz eden, sadece şahsi menfaat için yazılan methiyelere olumsuz tutum yansıtan beyitleri bulunmaktadır (Yusifov 1968: 76-79).

Methiye geleneği ile ilgili olarak Banarlı kaside ve mesnevilerdeki methiye bölümünün zamanla “tek hedef ve maksad olması tamamiyle sosyal hayatın bir icabıdır” der (Banarlı 1987:188). Ona göre “büyükler övülmekten zevk aldıkları; şairler de türlü sebepler ve mazeretlerle onları övmek zorunda kaldıkları için” methiye gelenekselleşmiştir (Banarlı 1987:188). Hükümdar-sanat ilişkilerinde ülema ve sanatkarların saray tarafından desteklenmesinin çeşitli sebeplerinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İnalçık da bu hususa dikkat çekerek “tezkerelerde münşi, müverrih, şairlerin katıldığı çeşitli meclislere ait kayıtlarda, saraylardaki bu toplantıların sanatı teşvik kadar patronun nam u şanını yaymaktaki temel fonksiyonu belirtilir” der (İnalçık 2003:43).

Türk edebiyatında övgünün ilk örnekleriyle Arap ve Fars edebiyatının etkisinden uzak, daha önceki dönemlerde Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından Orhun Abidelerinde, Manici ve Burkancı çevrede yazılmış Uygur metinlerinde karşılaşmaktayız. Türk dili, tarihi, edebiyatı, kültürü, siyasi ve sosyal hayatı gibi çeşitli alanları kapsayan ve çok yönlü değere sahip Orhun Abideleri o dönemin edebî dilini, üslubunu yansıtmaları bakımından da önemlidir. Abideler o dönemde yaşamış devlet büyüklerinin, kağanların savaş mücadelelerini anlatmakla birlikte Türk kahramanlarına yapılmış övgü olarak da kabul edilebilir. Nitekim bu abideyi yazdıran Yollug Tigin Kül Tigin’in nasıl yaman bir kahraman olduğunu yalın, mübalağasız ifadelerle anlatarak, KT¹ abidesinin BY’nün son cümlesini “onu öğtürtüm (övdürdüm)” ifadesi ile bitirir (Ergin 1992:74). Klyaştorını (1964:53-54) da “tarihi-biyografik metinler” başlığı altında topladığı bu abidelerin Türklerin ünlü hakanlarını vasfederek yazılar olduğunu kaydetmiştir. Orhun Abideleri bu bağlamda incelediğinde kağanlara yapılan övgünün aşağıdaki konuları içerdiği anlaşılmaktadır:

- a) **Kağanların tanrı tarafından başışlanmış “kut”a ve “yarluk”a sahip olmaları:** (*Tengri tek tengride bolmuş Türk Bilge Kagan.. BK, KY, st.1., Tengri yarlıkadukın için, özüm kutum bar için kağan olurtum KT, GY, st.9, BK, KY, st.7, ... tengri yarlıkazu kutum bar için KT, DY, st.29, .. tengri yarlıkaduk için...BK, DC, st. 14, .. tengri yarlıkaduk için kutum ülügüm bar için...BK, DY,st.23,KT, DY, st. 29, üze tengri asra yir yarlıkaduk için.. BK,KY, st.10, vs.*)
- b) **Kağanların halka ve millete gösterdikleri hizmetleri:** (*..... Türk budun için tün udumadım, küntüz olurmadım BK, DY, st.22, KT, DY, st.27,budunug igideyin tiyin....KT, DY, st.28, İlig tutup törüg itmiş. BK, DY, st.4, ... Türk budunug yiçe itdi, yiçe igitdi., çiganıg bay kıldı, azıg öküş kıldı.. BK, DY, st.14., .. ol ödke kul kullug küng künglüg bolmuş ertiBK, DY, st.18, ...Türk beglerin budunun ertingü ti umug itdi ögdi...BK,GY, st.15,...bunça budun kop itdim BK, KY,st.2, ... yok çigan budun kop kubratdım BK, KY, st.7, vs., tün udımadı, küntüz oturmatı. Kızıl kanım tökiti kara terim yüğürti işig küçüg birtim ök...TY,DY, st.1)*
- c) **Kağanların cömertliği ve adaletliliği:** (*...yaling budung tonlug kıldım, çigan budunug bay kıldım..., az budun öküş kıldım BK, DY, st. 23-2, BK, KY, st.7, Türküme budunuma yigin ança kazganu birtim. BK,GY,st.14, közün körmedük, kulakın eşidmedük budunumun ilgerü kün togsıkınga birigerü.... sarıg altunun ürüng kümüşin kırgağlıg kutayın kinlig işgıtisin özlük atın adgırın kara kışın kök teyengin*

¹ Kısaltmalar sonda gösterilmiştir.

Türküme budunuma kazganu birtim, iti birtim... bungsuz kıltım. BK,KY, st.11, ...igiding, emgetmeng, tolgatmang.. BK, KY, st.13., vs.).

- d) **Kağanların milleti yoktan var etmeleri, düzene sokmaları:** (...ölteçi budung tırgürü ıgıttım. KT, DY, st. 29, .. Turk budunung ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş....BK,DY, st.3, .. Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin... BK, DY, st.20, 21, 22, ...ölteçi budunug tırgürü ıgıttım.BK, DY,st.23, ...tört bulungdaki budunug itdim, yaratdım, kıldım. BK,KY, st.9,.. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolsun tiyin..KT, DY, st.11, KT, DY, st.25, ... İltiriş kagan kazganmasar yok erser ben özüm bilge Tonyukuk kazganmasar ben yok ertim erser, Kapgan Kagan Türk Sır budun yirinte bod yime budun yime kişi yime idi yok erteci erti... TY, KY, st.1, vs.).
- e) **Kağanların alp, bilgili, doğru, yiğit ve cesur olmalarının övgüsü:** (Bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. Buyruku yime bilge ermiş, alp ermiş erinç..BK, DC, st.4, KT, DC, st.3, İltiriş kagan bilgesin için, alpin için .. TY, GY, st.4-5).
- f) **Kağanların seçkinliği, savaş yeteneği, liderlik vasıfları:** (. sü sülepen tört bulungdaki budunug kop almış, baz kalmış KT, DY, st.1, ...başlıgıg yükündürmiş, tizligig sökürmiş..KT, DY, st. 3, ...antag külüg kagan ermiş.KT, DY, st.4, Tengri küç birtük için kangım kagan süsi böri tek, yagısı kon teg ermiş KT, DY, st.12, ... ilsiremiş kagansıramış budunug, küngedmiş kuladmış budunug Türk törüsin ıçgınmış budunug üçim, apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış KT, DY, st.14,.... yarıkında yalmasında yüz artuk okın urtu, yüzinge başınga bir ok tegürmedi.... KT, DY, st.32-34).
- g) **Türk devletinin gücü ve beylerinin, milletin dürüstlüğü:** (Üze tengri basmasar asra yir telinmeser Türk budun ilingin törüngün kimartatı udaçı erti... BK, DY, st.18-19, KT, DY, st. 22, Begleri yime budunu yime tüz ermiş. BK, DY,st.4, KT, DY, st.3).

Kağanların abidelerde genellikle “bilge, alp, külüg (ünlü) sıfatlarıyla vasfedildiği Ögel (1988: 116, 583) tarafından da kaydedilmiştir. Göktürkler “bilge, alp ve külüg” kağanlarının Gök Tengri’nin isteği ile göklerde hakan seçildiğine, hakanlık ve başarı için Gök Tengri tarafından “yarlık” verildiğine inanırlar. Onlara göre “kendi kağanları Gök’ün yerde, kendisi adına tayin edilmiş temsilcisidir” (Ögel 1988:573).

Uygur Edebiyatına ait manzum eserlerde de methiye geleneğinin kendi boyunu, ilini ve hanını övme boyutlarıyla Orhun Abidelerinden ayrılmadığı, fakat övgüye bir de dinî unsurların eklendiği görülür. Türk edebiyatında ilk övgü şiirleri Maniheist Uygur Edebiyatında görülmektedir. Bu döneme ait sekiz şiirden ikisi övgü şiiridir (Tekin 1986:8). Aprın Çor Tigin’nin *küg* de denilen şiiri Maniheizmin kurucusu Mani için yazılmış bir övgüdür (Tekin 1986:13, Ercilasun 2007: 227).

Bilenmeden keskin (olan) elmas(tır) derler;

Elmasta daha keskin bilgirim, asilim, ışığım,

Elmasta daha keskin bilgirim, bilgem, film.

Gün Tanrı ışığı gibi göğüşlum bilgem,

Gün Tanrı ışığı gibi göğüşlum bilgem;

Güzel (ve) asil Tanrım, ünüm, koruyanıml!

Güzel (ve) asil Tanrım, Buda’m, bulunmazım!(Tekin 1986:13)

Mani burada elmasdan daha keskin, güneş tanrısı gibi ışıklı/aydınlatici, ayrıca yol gösterici, bilgili, asil ve koruyucu olma özellikleriyle vasfedilmektedir.

Maniheist Uygurlardan kalma, hece vezniyle ve dörtlülüklerle, “840 köçünden önce yazıldığı” (Ercilasun 2007:229) tahmin edilen “Hakana Arz” şiiri de hakana yazılan ilk övgü veya güzelleme olarak kabul edilebilir.

Kök böri (Bozkurt) teg (gibi) sini birle (seninle) yorıyın (yürüyeyim)

Kara kuzgun teg toprak üze (ta) kalayın

*İğke (Kirmana) Kömüri (Kömür dağı)
Bilegüke (Bileği taşına) Yarı teg (Yar suyu) (b)olayın*

*Erklig (güçlü) ulug iligimiz erür siz (hakanımızsınız)
Altunça (altın gibi) tommuş (toplanmış)
Tomlunça (top gibi) tommuş toplanmış
Kutlug bilge begümüz erür siz (beyimizsiniz).*

*Yeme (yine) kalın kara (kalabalık) bodunuşuznu (halkınızı)
Kiş (geniş) koyuñuzda (koynunuzda) uzun etekiñizde (eteğinizde)
Küüyü küzedü tutub (koruyub gözeterek) açını (acıyub) igdür siz (beslersiniz)*
(Ercilasun 2007:228).

Şiirde şair “kök böri”nin kılavuzluğu ile yapılan akınlara gönderme yaparak Ergenekon destanını, Türk’ün yeniden türeyişini hatırlatarak önderin önemine dikkati çekmekte, hakana bağlılıkta, sevgide ve kılavuzlukta Bozkurt gibi sadakatli olduğunu, hakanı ve hakanlığı için her şeye hazır bulunduğunu ifade eder. Nitekim, Tekin (1986:17) de şairin “dikkat çekici benzetmeler yaptığını” belirtmiştir. Ona göre şair, bu şiirle hükümdarın hizmetine girme isteğini ön plana çıkarmış, hizmete girerse pek fazla yararlı olacağını dile getirmiş ve hükümdarı “değer bakımından som altına ve altın küreye benzet[miştir]” (Tekin 1986:17). Bu ilk övgü örneği şairin hükümdarın hizmetine girme isteğini şiirle dile getirme açısından önemlidir.

Burkancı çevrede yazılmış “Uygur İlimiz” şiiri de Uygur ilinin ve Arslan Bilge Han’ın övgüsüdür:

*Alkışlığın adrulmuş (alkışlarıyla seçilen),
Alkatmış (övülen) Uygur ilimiz e (hey)
Alpın (yigittiliği), kutun (kutuyla) yigedmiş (üstün olan)
Arslan Bilge Hanımız a (hey)!*

.....
*Utar (muzaffer)yigedür (üstün) erdemlig,
Orta (adil?) törümiş hanımız a (hey)!*

.....
Ut.ta (yenen) idi (çok) bilgilig,

.....
*Bod (boy) kötürme(çe)n(iş)(yücelten?),erkliği (güçlü)
Bodistv(Bodisatva) uguşlug(soylu) hanımız a (hey)!*

.....
Taglar(dağlar) hanı teg (tek) adrukluğ (seçkin),

Taglar hanı teg ağırlıg (itibarlı)

Tavçañ basurukluğ (köklü) hanımız a (hey)! (Ercilasun 2007:242)

Şiirde her dördlüğün ilk iki dizesinde “kutlu, seçkin, övgülü, alını yanan, parlayan, kadir ve kalabalık” Uygur ili; diğer iki dizesinde ise “alını ve kutu ile üstün olan, muzaffer, üstün, erdemli, hakim, bilgili” Arslan Bilge Han övülür.

Hem “Hakan’a Arz” hem de “Uygur İlimiz” şiirlerinde hakana gösterilen bağlılık, sevgi ve güven anlatılmış ve hakanın meziyetlerinin övülmesinde, merhametine sığınmasında ve yüceltilmesinde, onun “kut”una duyulan güven, zafer kazanmasına duyulan mutluluk, sevgi yukarıda bahsedilen mensubiyetiyle övünme, büyüklenme ve onur duyma ile ilgilidir. Bu bir anlamda, eski Türk inanç sistemi ile ilgili olmalıdır. Eski Türk geleneğinde ve “hizmetkar liderlik” (Ayan 2015:314) tipi ile birlikte “karizmatik hakimiyet” tipinin hakim olduğu Türk hükümdarlık sisteminde “kağan” ve “kağanlık” kutsaldır. Hakanlar Tanrı tarafından kutla donatılmış oldukları için zafer kazanır, başarılı olurlar. “Kut”un ise “tabiatı hizmet, şiarı adalettir. Hakanlar da “kut”a

ve “ülüg”e (kısmet) sahip olduğu ve “yoksulu bay kıldığı” için sevilir, rağbet görür (Kafesoğlu 1996:236-238).

Türk edebiyatında övgünün geleneğe dönüşmesinde Türk kağanlarının, sultanlarının baki kalma, sonsuzluğa adlarını ve ünlerini ulaştırma isteklerinin önemli yeri olmasından daha önce bahsedilmişti. Orhun Abidelerindeki ... *her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum. Ona bakarak bilin. ... ben ebedi taş yonturdum. Çin kağanından resimci “bedizçi” gertirdim. öyle erişir yerde ebedi taş yonturdum (BK,KY, st.8, KT,GY, st.12-13)* ifadeleri tarihte kalması istenen fikirlerin “ebedi taş” a yazılması, bu amaçla Çin’den “bedizçi” getirilmesi geleneği, İslamiyet sonrası kurulan Türk devletlerindeki hükümdarların şairleri, ulemaları, sanatkârları saraylarına davet etmeleri ve yaptıklarının övülmesini istemeleri aynı düşünceden kaynaklanan geleneğin yansıması gibi telakki edilebilir. İslamiyet sonrası Türkçe yazılan ilk mesnevi olan *Kutadgu Bilig*’teki “dünya malının tükenen, sözün ise ebedi olduğu” ifadesi de bu görüşü doğrular niteliktedir (KB 1991: 29).

Kutadgu Bilig (1069-1070) yazarı Balasagunlu Yusuf soylu, devlet geleneği anlayışı olan bir aileden gelmiş, Tabgaç Buğra Han (Ebu Ali Hasan ibni Süleyman)’ın takdirini kazanarak “has hacibliğe” (baş vezir) yükseltilmiş bir devlet adamıdır. Balasagunlu Yusuf’un hükümdar tarafından takdir edilmesinin esas sebeplerinden biri yazdığı eserdir. Yusuf Has Hacib eserinin herkese faydalı olabileceğini, ama bu kitabın daha çok memleket ve şehirleri idare etmek için hükümdarlara daha faydalı olacağını, bu nedenle yönetimin gereklerini ve şartlarını, devletin bekasının ve yıkılmasının sebeplerini, ordunun nasıl tanzim edilmesi gerektiğini anlattığını bildirir. Devlet ve toplum hayatıyla ilgili bu ve daha birçok başka hususun anlatıldığı eserin yazarının Karahanlı hakanı tarafından yüksek mevki ile takdir edilmesi aslında Türk hükümdarlarının bilim ve sanata verdikleri değerlerin bir göstergesidir.

Kutadgu Bilig aynı zamanda methiye bölümünün bulunduğu ilk Türkçe eserdir. Eserin 88-123. beytleri hükümdarın övgüsüne ayrılmıştır. Bu mesnevide İslamiyet öncesi metinlerinde görülen “muzaffer, üstün ve erdemli, halkı kollayıp gözeten, besleyen, bilge, alp, kutlu” hakan vasıflarına “dünya cihangiri, dünya nizamını kuran ve dünyada asayışı ve adaleti berpa eden” hükümdar özellikleri eklenmektedir. Yusuf Has Hacib, tabiatın bile hanını övdüğünü, onunla yarış ettiğini, ona hizmet ettiğini, insanların ulu hakana hizmet için batıdan ve doğudan koşarak geldiğini sanatsal bir dille anlatır. Buradaki methiye dünya edebiyatında rastlayabileceğimiz kahramanı idealize etme, hükümdarların savaş sahnelerini, seferlerini, akınlarını gösterişli bir üslupla anlatma özelliği taşımaktadır (KB 1991:88-111b). Hükümdarı övme üslubunda doğal ve gerçek benzetmeden uzaklaşarak daha sanatsal bir dil kullanılması, eseri bu anlamda İslamiyet öncesi Türk edebiyatı örneklerinden ayırır; daha ziyade hemen hemen aynı dönemlerde kaleme alınmış Farsça eserlerdeki methiyeye yaklaşıdır (KB 1991:91b, 94b, 95b, 97b, 98b, 102b).

Eserinde “dünya malının ve “söz” dışında hükümdarlara sunulan hediyelerin gelip geçici olduğunu ve eseriyle birlikte hükümdarın adının da sonsuza kadar yaşayacağını

Neçe tirse dünya tüker alknur,

Bitise kalır söz ajun tezgindir.

Kitabka bitindi bu hakan atı

Bu at meñgü kaldı ey terken kutı (KB 1991:29).

beytleri ile ifade eden Yusuf Has Hacib methiyelerini hükümdara verdiği “*sevinç, huzur ve güven içinde memlekete hakim olursan, lokman gibi uzun ömürlü olursun*” (KB 1991:123b) öğütlerle bitirirken toplumsal görevini de yerine getirmiş olmaktadır. Belki de şairler methiye bölümlerinde bir anlamda görmek istedikleri, olmasını arzu ettikleri, mükemmel hükümdar tipini tasvir ederek, aslında dönemin hükümdarlarına

bir mesaj vermektedirler. Balasagunlu Yusuf “*hükümdarın halk üzerinde hakları olduğu gibi halkın da hükümdar üzerinde hakkı olduğunu*” (KB 1991:42b) söyleyebilecek ve “*nasıl bir hükümdar olursan halk seni sever*” (KB 1991:47b) diyebilecek kadar açıksözlü, toplumun haklarını savunacak kadar cesurdur. Bu durum Türk hükümdarlarının da böyle dikbaşı, toplumu doğru sözlü ve akil sanatkarları takdiri edip, “kalemin hakkını verip baş vezir”² yapacak kadar akıllı ve adil olduğunu gösterir.

İslamiyet sonrasında ait *Atabetü'l-Hakayık*'ta da hükümdarın “eşsiz ihsan ve cömertliği methetmesini bilmeyen insanları bile dile getirir” (AH, 45-46b) diyen ve “şahın faziletlerinin sahradaki kum ve küçük taşlarla kıyaslandığı” (AH, 59-60b) bir övgü türüyle karşılaşırız. “Ey dil metihler yarat ve sun. Ben onu şahıma armağan edeyim” (AH 41-42b) diye başlayan ve *Büyük Emir Muhammed Dad İspehsalar Beyin Medhi* başlıklı 14 beyitten ibaret bölüm artık Türkçe edebiyatda klasik methiye geleneğinin yerleştiğini gösterir.

Türkçe eserlerdeki methiyelerden henüz Türkçenin methetme açısından işlenmemiş bir dil olduğu da anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bu eserlerde sanatsal benzetmelerin kullanımının edebi sanatlar açısından dönemin Farsça yazılmış eserleriyle karşılaştırmada zayıf olduğu söylenebilir. İslamiyet sonrası çeşitli dönemlerde yazılmış methiye örnekleri incelendiği zaman şairlerin eserlerinin hükümdar tarafından taktir edilip beğenilmesi için methetmede yarıştığı, daha usta, daha abartılı ve sanatsal benzetmeler arayışına girdikleri görülmektedir. Şair eserinin methiye bölümünde ne kadar yeni, alışılmamış benzetmeler kullanırsa o ölçüde makbul kabul edilirdi. Saray bu anlamda eserin edebî sanatlar yönünden zenginleşmesini, daha usta ve muteber eserlerin yazılmasını teşvik etmiş olurdu. İnalçık (2003:30) sanatçıların patronun gözüne girmek için başkalarından daha mükemmel methiyeyi ortaya koyma çabasında olduğunu ve böylece patronajın sanat bakımından gerçekten önemli bir role sahip olduğunu belirtir. Aynı zamanda sonucun yine patronun sanat anlayışındaki düzeye, sanat zevkine bağlı olduğunu da kaydeder (İnalçık 2003:30). Türk saraylarındaki sultanlar ve hakanlar hiç de bazı İranlı ve Sovyet araştırmacıların (Karaismailoğlu 2003, Kartal 2001, Krımskiy 1981) ifade ettiği gibi “barbar, sanattan ve estetikten anlamayan, cahil, köylü, merhamet ve şefkatten uzak” (Karaismailoğlu 2003:7-17) insanlar değil, akıncı olmakla birlikte, ince ruhlu, sanattan ve sanatkârdan anlayan ve onları takdir etmesini bilen, saraylarında kendi sanat zevki ve eğlence anlayışı düzeyinde “meclis”ler tesis eden edebî, kültürel ruha sahip, aynı zamanda çeşitli güzel sanatlarla ve şiirle uğraşan, sarayda şehzadelerine farklı bilim ve sanat dalları tahsil ettiren hükümdarlardı. Gazne sultanları, ülkelerinde her türlü ilim, fen ve sanat hareketlerini teşvik ederek çevrelerinde büyük alimler, büyük şairler toplamayı, bilhassa bunlara saygı göstermeyi bir devlet anlayışı ve bir devlet geleneği haline getiren hükümdarlardı (Banarlı 1987:216). Krımskiy methiye tarzını XII. yüzyıl Doğu edebiyatında “övgüyü haketmeyen insanlara abartılı övgüler yazıldığı” için antipatik bulsa da “yazarların yüksek edebî yeteneğe sahip olduğunu inkar edemeyiz, onlar yüksek eğitimlidirler, “kaba Asyalılar” değiller, onların zarif edebiyat temsilcileri olduğunu itiraf etmeliyiz” der (Krımskiy 1981:437).

Karahanlılarda olduğu gibi Gazne ve Selçuklu saraylarında da hükümdarlar âlimleri ve şairleri himaye etmiş, saygı göstermiş, saraylarında yüksek mevkiler vermişlerdi (Kartal 2008:115-116). Şehirlerde kurulan kütüphanelerde, medreselerde devamlı bilim ve edebiyat çalışmaları yapılmıştır. Selçuklu, Çağatay, Şirvanşahlar, Atabey, Safevi ve Osmanlı hükümdar ve sultanlarının büyük çoğunluğunun farklı mahlaslarla şiirler

² Bu ifade Kutadgu Bilig'in 61. beytinden alınmıştır: *ağurlamış artuk ökiş hil'ati/kaleminnı hakı tip ukuş hürmeti*

yazan şairler olduğu ve saraylarında şair meclisleri düzenledikleri bilinmektedir. “Divan sahibi şair hükümdarlar olmasaydı, Türk edebiyatının büyük dühaları belki de ortaya çıkmazdı. O dönemde şaheserlerin çoğu, önemli ölçüde, seçkin sınıfın iltifatı, yüksek kültür ve duygu inceliği, sanatkârı korumaktaki ilgi ve heyecanı ile açıklanabilir” (İnalcık 2003:10). Nitekim, Osmanlıda da sanata destek vermenin devralınan ve gereğince uygulanan bir gelenek olduğu kaynaklarda geçmektedir. (İsen-Durmuş 2006:138). Timur (Teymurleng) bile Fransız şairi Fransua Kope'nin bir manzumesinde anlattığı gibi Tus şehrini zaptederken Firdevsi'ye saygısını göstermek adına askerlerine buraya girmeyi men ederek, önce kendisi şairin kabrini ziyaret etmiştir (Hüseynzade 2007:165).

Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve daha sonraki Türk hanedanlıklarında da sultanların şairlere ihanda bulunmaları, ilim adamlarına layık oldukları ikram ve himayeyi göstermeleri birçok düşünür, alim ve sanatkârların saray çevresinde toplanmalarına sebep olmuştur. Aynı şekilde Nizamül-Mülk ve Beyhakî'nin Selçuklu sarayının önemli simaları olduğu, kendi eserlerinde dönemleri ve hükümdarlar ile ilgili verdikleri tarihî bilgilerle yansıyan dönemin hükümdarlarının en yakınında bulunmuş olmaları (Tetley 2009:20) da hükümdarların değerli, bilgili insanlara verdiği yüksek değeri yansıtan örneklerdir.

Daha önce hem Sovyet edebiyat araştırmacıları hem de İranlı edebiyat araştırmacıları bu dönem methiye şiirini sadece “caize” alma boyutu açısından inceleyerek öznel bir tutum sergilediğinden bahsetmiştik. Aslında klasik edebiyatta himaye edilme ve patronaj bir eserin ve şairin var olma sebebidir. Bununla birlikte geçim kaynağı olarak methedici kasideler yazmakla eserinin takdir görmesi için eserin bir bölümünde hükümdarın takdirini kazanmak adına methiye yazmak iki farklı durum olarak algılanmalıdır, diye düşünüyoruz. Bu ikinci durum orta asırlarda, özellikle de belli bir sanat anlayışına ve zevkine sahip Türk hükümdarlarının saraylarında bilim, sanat ve edebiyatın gelişimine ciddi anlamda destek vermiştir. İnalcık'ın da kaydettiği gibi “belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himayesi altında sanatkar ona göre eser vermeye özenirdi... Padişahın yüksek sanat anlayışı sanat ve bilim eserinin kalitesini, değerini, “makul ve muteber olmasını” belirlerdi” (İnalcık 2003:15).

Sonuç

Gerçek şu ki, saray- sanatkar ilişkileri çok boyutlu, karmaşık ve tezatlıdır. En eski dönemlerden saray üretken ve akıllı insanlara ihtiyaç duymuş, sanatkarlar da genellikle sarayların patronajlığı altında yaşamış ve eserler ortaya koyarak hükümdarlara ithaf etmişler. Sanatkarlar kimi zaman hükümdara ithaf ettiği bir şiire göre büyük enamlar alarak, mevkiler kazanmış, geçimlerini temin etmişler, kimi zaman hükümdarın gazabına uğrayarak sefil olmuşlar, kimileri de sanata küserek isyan etmişler (İnalcık 2003:32). Felekî ve Hakanî'nin Şirvanşahlar tarafından tutuklanması gibi (AET 2007: 386, 435).

İlim ve sanat sahiplerinin methiye yazma gerekçeleri sosyal boyutlarıyla incelendiğinde matbaanın ve geniş bir okur-yazar kitlesinin olmadığı dönemlerde, ilim, sanat ve edebiyat sahiplerinin geçimlerini sağlamak için bilimi, sanatı ve edebiyatı destekleyecek, himaye edecek bir kuruma ihtiyaç duymaları önemli bir etken olarak görülür (İnalcık 2003:9). Bu misyonu da dönemin hükümdarları ve iktidar sahipleri ün ve namalarını duyurmak amacıyla üstlenmişler. Aynı zamanda olayın bir başka boyutu da hükümdarların kendi ilim, sanat ve kültür düzeylerine uygun şekilde kendi zevklerini, bir anlamda eğlencelerini ve manevi ihtiyaçlarını temin etmek için çeşitli meclisler, törenler ve geleneklere dönüşen organizasyonlar teşkil etmeleridir.

Çeşitli Türk hükümdarların çeşitli sanatkarları saraylarına toplayarak bilim, sanat ve edebiyatın gelişimine destek olma sebepleri aşağıdaki gibi tasnif edilebilir:

XII. YÜZYILA KADAR TÜRKÇE ESERLERDE METHİYE GELENEĞİ VE ŞAİR-HÜKÜMDAR İLİŞKİLERİ

1. Kimilerinin kendi ismini yüceltmek, metholunmak isteği,
2. Kimilerinin gerçekten sanatı, ilmi ve sanatkarı desteklemek niyeti,
3. Kimilerinin yeteneğine ve yazdıklarının tarihte iz bırakacağına inandıkları sanatkârlara destek oldukları için tarih sayfasına geçmek, rahmetle yad edilmek isteği,
4. Kimilerinin kendi zevkleri, eğlenceleri, neşelerini temin etme isteği,
5. Kimilerinin kendilerinin de şair olmaları.

Türk hükümdarlarının hangi sebeple olursa olsun, ilim, sanat ve eser sahibi insanları yakın çevrelerinde tutmaları, onları himaye etmeleri, bu hükümdarların tarihi ve kişisel anlamda yaşadıkları olumlu veya olumsuz her şeyin tarih sayfasına yansımalarına da sebep olmuştur. Bunlar arasına aile içi çekişmeler, çeşitli entirikalar, eğlence meclisleri, şair, ulema ve sanatkârlara gösterdikleri lütuflar, bağışlar ve cezalar, savaş hazırlıkları vs. konular olduğu gibi sosyal anlamda halka faydalı olmak için yaptıkları da vardır. Sultan Melikşah'ın emriyle kaleme alınan *Nûru'l-Ulûm* (1087-88)'un girişinde yazarın “tıp ile ilgili halka faydalı olacak bir kitap yazmamı istedi” (Özgüdenli 2014:41) ifadesi veya Şirvanşah III. Menûcehr'in Kür nehri üzerindeki köprünün onarılması üzerine kendisine yapılan methiyeler (AET 2007:387) bu düşünceyi destekleyen kayıtlardan sadece birkaçıdır.

Başlangıçtan XII. yüzyıla kadar Türkçe eserlerde methiye geleneğini incelediğimiz bu çalışmada kağanların, beylerin gördükleri işlerle (milleti birlik etme, var etme, doyurma, geydirme, kondurma) vafedildiği, övgülerin kaynağının Türklerin günlük yaşantıları, geçmişteki olaylar ve hayat tecrübeleri olduğu anlaşılmaktadır. Hem Orhun Abidelerinde hem de sonraki Uygur dönemi şiirlerinde “aç halkı doyuran, çıplak halkı donatan, gündüz oturmayan, gece uyumayan, milleti yok olmaktan kurtaran, en değerli hazinesini, servetini halkıyla paylaşan, ona var olabilmenin stratejisini anlatarak gelecek bekası için yol gösterip, klavuz olarak bunu taş vurdurtan, fetihler yapan” kağanlar, beyler övülmektedir.

İslamiyet sonrası edebî geleneğimizde de hükümdarlara duyulan sevgi ve saygının temelinde İslamiyet öncesi dönemdeki “hakanların kutla donatılmış olduğu” inancının önemli rolü olduğunu düşünmekteyiz. Sonraki dönemlerde hem Türkçe, hem Farsça eserlerde hükümdarlara yazılan methiyelerde “caize”, “takdir edilme, eserin değer görmesi” önemli sebeplerden sayılsa da, hiç şüphesiz, hakanların sevilme sebepleri arasında daha önce belirtilen özelliklerle birlikte onların “askeri hüner ve cesaretleri, dürüst, zeki, fiziki anlamda güzel ve yakışıklı olmaları” (Tetley 2009:20) ve ilme, sanata, akla, bilgiye duydukları saygı, “kalemin hakkını verme”(1) istekleri ve Türk cihan hakimiyeti mefkuresini gerçekleştirme gayesi ile akınlar yapan ve bunu dönemin önde gelen ulema ve sanatkârları aracılığıyla tarih sayfalarına yazdırmak isteyen hükümdarlar olmalarıdır.

Kısaltmalar

AH – Atabetü'l-Hakayık

BK – Bilge kağan

BY – Batı Yüzy

DY – Doğu Yüzü

GY – Güney yüzü

KB – Kutadgu Bilig

KT – Kül Tigin

KY – Kuzey Yüzü

TY – Ton Yukuk

Kaynakça

- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-Hakayık (AH)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ayan, A. (2005). Orhun Abidelerindeki Liderlik ve Yönetim Anlayışının Değerlendirilmesi. Erişim adresi http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_495.pdf. (Erişim tarihi 04.11.2016).
- Babaşov, M. (2012). Yenileşme dövrü edebiyatının tarihi kökleri ve poeziyasının seciyyevi hüsusiyyətləri. Erişim adresi http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1028_315.pdf. (Erişim tarihi 01.11.2016).
- Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Efendiyev, A. (1988). Hakanilik. *İnam ve şübhe Kitabı*. Bakı: Yazıçı Neşriyatı.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Başlangıçtan 20.yy'a Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1992). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gasimova, A. (2007). *Cahiliyet Araplarının Eglî-Menevi Durumu*. Bakı: Nurlan Neşriyatı.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- İsen-Durmuş, T. I. (2006). *II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hâmîlik Geleneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Has Hacıp, Yusuf (1994). *Kutadgu Bilig (KB)*. (Hzl. R. R. Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hüseynzade, Ali Bey (2007). *Seçilmiş Eserleri*. Bakı: Çarşoğlu Neşriyatı.
- Karaismailoğlu, A. (2003). Klâsik İnan Şiirine ve Şairlerine Yöneltilen İdeolojik Tenkitler: Övgü, Fars Edebiyatının Yüzünde Utanç Damgası ve İslâm Tenkit Terazisinde Eski Fars Şiiri Kitapları. *Nüşa*, 10, 7-17. Erişim adresi <http://adnankaraismailoglu.com/2016/02/29/289/>. (Erişim tarihi 02.11.2016).
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (11. bs.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kartal, A. (2001). Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 55-70.
- Kartal, A. (2006). Türk-Fars İlişkileri. *Türk Edebiyatı Tarihi C. I*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kartal, A. (2007). Klasik Türk Edebiyatını Yeniden Tanımlamak. *İ.Ü. Edebiyat Fak. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (12-13 Nisan 2007) içinde (61-72. ss.). İstanbul.
- Kartal, A. (2008). Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 95-168.
- Klyaştorniy, S. G. (1964). *Drevnetyurkskie Runičeskie Pamyatniki kak Istočnik po İstorii Sredney Azii*. (Tercümesi: *Qedim Türk Run Abideleri Orta Asiya Tarihinin Menbeyi kimi*). Bakı: Nauka Neşriyatı.
- Krimskiy, A. E. (1981). *Nizami i ego sovromenniki*. Bakı: Elm Neşriyatı.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (Genişletilmiş 3. bs.). İstanbul: TDAV Yayınları.
- Öznurhan, H. (2006). Arap Şiirinde Fahr Teması. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 149-160.
- Tekin, T. (1986). İslam Öncesi Türk Şiiri. *Türk Dili*, 409, 3-42.
- Tetley, G. E. (2009). *The Ghaznavid and Saljuq Turks: Poetry as Source for Iranian History*. Erişim adresi <http://www.irane7000saale.com/pdf-Iran-7000/Latin-Iranology/13Ghaznavid%20and%20Seljuk%20Turk.pdf>. (Erişim Tarihi 12.12.2016).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1948). XII ve XIII Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İctimai Müesseselere Bir Bakış. *III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, Kongreye Sunulan Tebliğler* içinde (287-306. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yusifov, H. (1968). *Nizamının Lirikası*. Bakı: ASEA Neşriyatı.
- Yusifov, H. (2014). *Hakani Şirvani ve Edebi İrsi*. Bakı: Lider Neşriyatı.
- Vambery, A. (1993). *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*. (Hzl. N. A. Özalp). Erişim adresi <https://www.scribd.com/document/328639818/Arminius-Vambery-Bir-Sahte-Dervis-in-Orta-Asya-Gezisi-pdf>. (Erişim Tarihi: 11.11.2016).